

IMRE LÁSZLÓ

REMÉNYIK SÁNDOR UTOLSÓ KORSZAKA

FEJEZET A MAGYAR HUMANISTA, ANTIFASISZTA
KÖLTÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL

Reményik Sándor a két világháború közötti romániai magyar irodalom nagyhatású, sokáig igen népszerű, rangos költője, akinek pályafordulata, utolsó évei mindmáig nem részesültek kellő figyelemben. Részben azért, mert egy évvel halála után, 1942-ben megjelent *Egészen* című kötete a háborús években nem váltott ki igazi érdeklődést. Részben azért, mert 1944–1945 után mind a magyar, mind a romániai magyar marxista irodalomtörténetírás átvette a polgári kritika megállapításait, azaz a Reményiket kisajátító, nacionalista hivatalos felfogást tekintette érvényesnek. Az utóbbi 10–15 év marxista Reményik-értékelései révén aztán nemcsak az vált világossá, hogy Reményik élete végén szembefordult a nagyhatalmi törekvésekkel, hanem az is, hogy ez a „szembefordulás” korántsem törés világnézeti és költői fejlődésében, hanem aszketikusan etikus életének és költői magatartásának logikus zárómozzanata. A 30-as évektől egyre inkább magáévá tette a transzilvánizmusnak az együtt élő népek békés megegyezését hirdető tanítását, ez váltja ki belőle később a magyar uralkodó osztályok agresszív magatartásának kritikáját.¹ Sőni Pál irodalomtörténetének *A hazai román és magyar antifasiszta írók fegyverbarátsága* című fejezetében emlékezik meg a *Korszerűtlen versek* antifasiszta hangjairól.² Legutóbb *Az Erdélyi*

¹ *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, Szerk.: Szabolcsi Miklós, Bp. 1966.

² Sőni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Bukarest, 1969. 98.

Helikon költői című antológia közölte verseit, melynek bevezetőjében Szemlér Ferenc utal kései verseinek jól kielemezhető antifasiszta színezetére.³

Pályája különösségét magányával, társadalmonkíviliségével magyarázhatjuk: legállandóbb jellemzője egyfajta bizonytalanság, emberi, eszmei támasztalanság. Kétségbeesetten igyekszik valami megtartó és a létezés fenyegető rémei elől menedéket nyújtó hivatáshoz menekülni, s ha ilyet nem talál, akkor a vallási vigasztalódás és a teljes reménytelenség végletei között vergődik. Metafizikai kiszolgáltatottságának kínzó érzetétől vélt vagy valós közösségi feladatok vállalásával igyekszik megszabadulni. Kant, Nietzsche, Schopenhauer olvasója, aki hol keresztényi, hol nemzeti, hol általános humanista eszmék közvetítésével óhajtaná feloldani a maga riasztó „emberidegenség”-ét. Első verskötete (*Fagyöngyök* 1918.) a Nyugat első nemzedékén nevelkedő, vívódó, túlérzékeny költőt állítja elénk. Valami nehezen meghatározható életképtelenség, mélabú gyötri, a valóságot tudomásul venni nem akaró sérülékenység, „befelé csatázó”, vigasztalhatatlan szomorúság. Rilke ihletett fordítója, Tóth Árpád, Juhász Gyula csodálója, aki „örökkön szomjas, elátkozott lélek” gyanánt éli át árvaságát (*Találkozások*).

Bár művészi tökéletességre való törekvését makacs, elvont sterilitás jellemzi, a parnasszisták hatásával egyidőben utat tör magának a használni akarás, a közösség-igény is (*Imádság, Akarom*). Bár politikától, közélettől visszahúzódva él, őszinte szolidaritásérzéssel retten vissza a világháborús tömegmészárlástól, a kiontott vértől, „Ámi kihullott, s nem tudta miért” (*Gloria*). Szélsőséges lelkiállapotok között hanyódik: egyszer vég nélkül perelne az Istennel, „Hogy így alkotta meg ezt a világot” (*Én most ki nem bírom a papi szót*), máskor egy orosz hadifogoly arra döbbsenti rá, „hogy ím: ott is jók a népek” (*Nikoláj*), s bízik benne, hogy a „rémségnek is van netovább-

³Az Erdélyi *Helikon költői*. Bukarest, 1973.

ja”, s hogy „a lélekben béketüzek égnek, / S ezer haranggal harangoz az élet” (*A mi adventünk*). Lényegében ugyanez a hang szólal meg újabb kötetekben: *Csak így* (1920), *Vadvizek zúgása* (1921). Szennyesnek és romlandónak látván az életet „örök idegen”-nek érzi magát, az éj és a köd küldöttének, akinek úgy „fáj már minden, minden idebenn”. Szerelmi költészete, mely csupa önmegtagadó lemondás, ugyancsak jellemző alapállását fejezi ki: passzivitását, kételkedését önmagában. Boldogtalanságát, társtalanságát magyarázni, indokolni igyekszik: hol úgy, hogy a Pénelopéhez térő, boldog-középszerű Odüsszeusszal szemben a keserű, gögös, vak titánhoz vonzódik (*Cyklops*), hol úgy, hogy a távolságban, a be nem teljesülésben, az érintetlenségben „örök zománc”-ot lát, melynek az élet, a hús-vér ember a legfőbb ellensége (*Csipkerózsa*).

A lemondás, a tehetetlen vergődés e finom rezdüléseit versebe foglaló líra szomszédságában, máig talányos alkotás-lélektani rejtélyként születnek 1918 és 1921 között a Végvári versek. Ezek kezdetben kéziratban terjedtek Erdélyben, majd Magyarországon jelentek meg kötetbe gyűjtve. (Kosztolányi 1920-ban úgy ír róluk a Nyugatban, hogy nem tudja, kit takar az álnév.) Hamarosan kiderül, hogy ki az anonim költemények szerzője, de Reményik nem fedti fel kilétét, s az 1941-es gyűjteményes kötetéből is kihagyja a Végvári verseket. A költő által is hangsúlyozott megkülönböztetés mind formai, mind gondolati szempontból indokolt. A „fájvirág” Reményik a Trianon okozta sokkhatás következtében új modorban szólal meg, a nemzetiségi létformába került erdélyi magyarság kitarásra buzdító dalosa kíván lenni, ezért hangnemben is visszavált a 19. századi magyar költészet, főleg Petőfi formahagyományára. A „finom vibrációjú polgár”-ban felébredt költő-próféta rejtélyét Babits finom érzékkel fejtette meg: a magános költőt „a nagy történelmi katasztrófák fájóbban érinthetik. Más költő ilyenkor visszahúzódhat egyéni életébe s otthona körül ernyőt vonhat a vihar elé. Az ő számára ez a menedék nem adatott meg.”⁴

⁴ Babits Mihály: *Az erdélyi költő*. Nyugat 1940. 391.

A szülőföld s annak népe iránti szeretet sajátos, Reményik költői alkatától idegen, sovíniszta változatát jelentik a Végvári versek. A legyőzöttség és a megalázottság gyűlöletet, bosszúvágyat támaszt benne, „csikorgó foggal és sápadt ajakkal” átkozódik a sorshoz, Istenhez, biztat, agítál a kivándorlás ellen. Konzervatív politikai koncepciójából teljességgel hiányzik a józan világpolitikai, társadalomtörténeti értelmezés. Nem akar tudni az okokról, a másik oldal érveiről. Nem érti meg a népek egymásra utaltságát, osztályszempontokat nem vesz figyelembe, anakronisztikus sémák szabják meg gondolkodását. Érzelmi kitörései, már-már hisztérikus panaszai az I. világháború „vérzivatar”-ától megzavart, politikailag tájékozatlan egyén lidércnyomásos víziói. Világnézetének idealista és nacionalista elemei olyan spontán indulati kitörésekkel egészülnek ki, melyek a kor legreakciósabb eszmeáramlataival rokonítják. Előző verseihez csak annyiban kapcsolódik, amennyiben e költemények mazochizmusa, mártíriuma az őt kezdettől jellemző lelki egyensúlytalanságban leli magyarázatát. (Kosztolányi is rámutatott Végvári öngyöttrő kedvére, mellyel „sebeit újra és újra föltépi, hogy annál jobban fájjanak”⁵.)

A 20-as években a Végvári versek nagyon népszerűek lesznek: sokak életérzését fejezik ki, s egybeesnek a Horthy-Magyarország hivatalos politikájával is. Pedig művészi értékük messze elmarad a Reményik-versek mögött. Németh László a magyar epigon-líra és a magyar konzervativizmus sablonos villanásainak nevezi őket:

„... ha csak ez a szenvedélyes, országszerte visszhangot verő ciklus marad Reményik után, ki foglalkozna ma vele? De Reményik... az érdemen felül hullott babér záporában megemlékezett önmagáról, s ez a... megmagyarázott Reményik sokkal emberibb, mint a szirt-Reményik...”⁶

⁵ Kosztolányi Dezső: *Végvári versei*. Nyugat 1920. I. 324.

⁶ Németh László: *Reményik Sándor*. Protestáns Szemle 1927. 444.

(Németh Lászlót igazolja magának Reményiknek a költészetről írott könyvecskéje, melyben a lehiggadás, leszűrődés útján nyert poétikus forma elvét vallja.⁷)

Kezdetben sűrűn jelennek meg kötetei (*A műhelyből* 1924, *Egy eszme indul* 1925, *Atlantisz harangoz* 1925, *Két fény között* 1927,) majd egyre ritkábban: *Szemben az örökméccsel* 1932, *Kenyér helyett* 1932, *Romon virág* 1935. A 20-as években még távol áll attól, hogy megszabadulhasson nacionalista indulataitól, a továbbfejlődés biztosítója egyelőre a Végvári-szerep megkérdőjelezése. Megvallja, hogy hitevesztett lélekkel és szédülő fejjel prédikált örök életet népének (*Vallo-más és előljáró beszéd*), rezignáltan látja be, hogy bár kürt is volt, melybe a kor riadót fújt, mégis inkább csak aeolhárfá ő, melyhez nem nyúl kéz, „Csupán a szél, mely végtelenből jő . . .” (*Hangszerek*). A csillagfény allegóriája is a Végvári-féle önfeladásra vonatkozik: „Lelkek világűrjét hidalta át –, / S míg áthidalta, elveszté – magát” (*Csillagfény, csillag nélkül*). Kételyeit a szolgálat fontosságának hangsúlyozásával igyekeznek elcsitítani, azzal, hogy költészete szükséges, mint a mindennapi kenyér. Erkölcsi abszolutizmusával, a kanti etikával indokolja szerepvállalását:

Áltass, hogy tennem kell, amit teszek,
Ha örömet már nem szerez nekem
(*Kötelesség*)

Reményik költészetében valóban szétválik a művészet és a küldetés igazsága:

„Az egyik oldalon áll a legbensőbb világában gyökeredző melankolikus, fáradt érzésvilág, a másikon – homlokegyenest ellenkezője az előzőnek – a keményen és hittel vállalt magasztos szerep.”⁸

Legbensőbb énjének és vállalt szerepének ellentéte egyre jobban kínozza (*Az árnyék-kapitány*), a pályája kezdetétől

⁷ Reményik Sándor: *Gondolatok a költészetéről*. Arad 1926.

⁸ Tolnai Gábor: *Reményik Sándor*. Magyar Csillag 1941. 3. 216.

kísértő önbizalomhiányt egyre marcangolóbbá teszi a Végvári versek zajos sikere (*Lehajtott fővel*). Túl tud lépni „népszerűsége varázskörén”, visszamenekül önmagába, legértékesebbnek tartott, örök eszményekért küzdő, öntisztulásán munkálkodó énjébe, melyet háttérbe szorított hangos és ünnepelet közéleti lírája. A „hazafias” költő szerepét egyre nehezebben viseli el, s már nemcsak a világot tartja haszonlesőnek és olcsó szenzációkra éhesnek, hanem önmagát is pózolással, őszintétlenséggel vádolja (*Festesz tovább*).

A 20-as évek végére tehát költői-emberi válságba jut Reményik, szabadulni igyekszik a bárd-szereptől, s új meghódítandó tartományok vonzásába kerül. Régi meggyőződése lazulni látszanak: talán mindenkinek igaza van, talán senkinek, s nem tud, nem akar már igazságot tenni (*Szkepszis*). Vezérszólammá a Végvári előtti korszakának művészi törekvéseihez való visszatérés válik (*Hegedű sír*). Költői fejlődésének delelőjére jut fel ezekben az években,⁹ s maga is úgy érzi, hogy megingott hitek és kiürült szerepek után ki kell alakítania a művészetbe való belefeledkezés képességét (*Archimedes*). A művészetnek mint végső életelvnek az a jótékony szerepe is megvan nála, hogy ezzel indokolhatja szenvedéseit, annak belátásával vigasztalhatja magát, hogy amiképpen csak a megbarnult, megkeményedett tölgylevélre lehet írni, azonképpen ő is csak kínok, megpróbáltatások révén válhatott alkalmassá a szépség teremtésére (*Egy téli tölgylevélre*).

A költészet mellett a vallás a másik menedék és megoldás a számára. Az „állandó betegségekkel, látási zavarokkal, nyugtalanító közérzettel küszködő test”,¹⁰ az egyre jobban elhatalmasodó idegbetegség rémei elől mind gyakrabban „tér Istenéhez”: úgy érzi, hogy a bűn, a nyomorúság, a betegség, „A mindennapi szörnyű szürkesség / Tömlöcéből nincsen, nincsen

⁹ Csuka Zoltán: Reményik Sándor: *Romon virág*. Láthatár 1936. 53.

¹⁰ Sáfrán Györgyi: *Reményik Sándor sorsvállaló magánya* 1942. (Klny. a Délvidéki Szemle 1942. évi 9. számából)

menekvés!” (*Kegyelem*). Kései verseinek olvasásakor válik világossá, hogy a vallási élmény uralomra jutása is pozitív tendenciákat támogat: hozzásegíti ahhoz, hogy irtózzon a faji megkülönböztetéstől és a népek közötti gyűlölködéstől, hogy tiltakozzon az erőszak, a bosszúállás fasisztoid megnyilvánulásai ellen. Az istenes versek a szenvedő lélek honvágyából fakadtak a vallomástevés békessége után, gyökerük valóban a földi szenvedés volt, s koronájuk a csillagokig ért,¹¹ de hozzájárultak ahhoz is, hogy utolsó korszakának verseiben, megőrizve szűkebb hazája iránti hűségét, egyetemesebb érvényű humanizmust valósítson meg.

A nacionalista indulatoktól való elszakadás, a világszemlélet elmélyülése már ebben a korszakban is megfigyelhető. A szociális kérdésekkel szemben továbbra is közömbös (Illyés *Három öregjéről* írt kritikája jellemző példája ennek¹²), bár a *Kenyér helyett* a társadalmi elégedetlenség indokoltságának és önnön büntudatának is hangot ad. Egy tisztultabb magyarságtudat körvonalai is kibontakoznak, mikor kevélykedő, hetvenkedő, cifrálnakodó magyarságról beszél (*Petőfihez*). A Végvári versek magatartása fokozatosan átalakul olyan hűséggé és ragaszkodássá, mely nem irányul más népek ellen. A *Zászlószentelés* megidézi az I. világháború hangoskodó nacionalizmusát, magyarkodását. A zászlóalj akkor gyilkolni kész csapatot jelentett, de most új zászló leng „Senki ellen, csak magatok miatt”, nem gyűlöletet, de összetartozást hirdetve. A *Szemeimet a hegyekre emelemben* már mély hittel állítja, hogy a népeket csak a hivatalos politika, az uralkodó osztályok érdekellentétei állíthatják szembe egymással, mert az egyszerű hegyi pásztorban nincsen gyűlölet, „S nem tudja, hogy az urak mit forralnak / Párizsban, Bukarestben, Budapesten.” A sovinizmussal való leszámolás vallási-morális indítéku:

¹¹ Áprily Lajos: *Reményik Sándor vallásos versei*. Protestáns Szemle 1933. 10.

¹² Reményik Sándor: *Három öreg. Illyés Gyula verse*. Erdélyi Helikon 1932. 135–137.

Nem a mi dolgunk igazságot tenni,
A mi dolgunk csak: igazabbá lenni.

(*Miért hallgatott el Végvári?*)

A „mimóza-lelkű” Reményik ebben a humanista pozícióban találhat magára: békét és megtisztulást áhít (*Bánk bán utolsó monológja*).

Lemond tehát az igazságtevésről, de a világpolitika fenyegető rémei ismét ítéletalkotásra kényszerítik. A háborús készülődés láttán megbélyegzi az embervégzetet, „Mely eszményének menedéket / Csak az orgyilkos fegyverben talál” (*Aki fegyvert von . . .* 1934. X. 11.). 1933 március 15-én írt verse, az *Új Corday Sarolta* kiemelkedően érdekes dokumentum. Egy féregirtás az idegszanatóriumban jóserejű figyelmeztetésre ösztönzi. Nagy ívelésű vízióba foglalja mindazt, amit az érzékeny költői lélek nyilván csak sejt, nem tud a fasiszta hadigépezetről, emberirtó ideológiáról, gyilkos tudományról:

Rémeket hív a kémcsőből, elő.
A Féregirtó ő,
Az Antikrisztus ő,
Az új Kaján.
Mellette famulus a rablott gyermek:
A tudomány.

1940-ben jelent meg a *Magasfeszültség* (melyet oly melegen és megbecsülően méltatott Babits) és 1942-ben hátrahagyott versei *Egészen* címmel. Utolsó éveiben már szinte állandóan beteg. Letargikus, depressziós korszakai majdnem megszakítás nélkül követik egymást. A harc, melynek során „a legfinomabb idegrendszerhez kötött legmakacsabb emberi idealizmus szembekeverült a kor eszményirtó durvaságával”¹³, lassan felőrli. Környezete, az egész világ fokozódó ingerültséggel tölti el, nem kér az ünneplésből sem, hiszen semmi nem segíthet rajta (*Csak Te. . .*). Legszívesebben elmenekülne, mert nincs itt

¹³ Áprily: uo.

helye, a Szépség is elfödte arcát előle, „Vagy e világ vak erői elől”. A „vak erők”, a háború, az erőszak ellen a művész gőgjével próbál védekezni (*Mindenki a magáét*), nemzetét világpolitikai helyezkedés és katonai akciók helyett örök eszményekre inti (*Verbum caro factum est*). A jóság és szeretet törvényei szerint élő és alkotó költő¹⁴ útja végérvényesen elszakad a hivatalos magyar politikától, országgyarapítás helyett önvizsgálatra sarkall (*Magunkba le*). Ő, akinek álneven írt verseit az irredenta mozgalmak zászlójukra tűzték, most úgy érzi, hogy az a boldog, akinek mindegy, hogy hol vannak a határok, „Aki a végtelenbe zengheti: / Én már a határtalanságban állok!” (*Kettétört mondat*).

Hosszú fejlődés eredményeként válhatott a 30-as évek második felében a transzilván szellem egyik vezető harcosává.¹⁵ Puritán idealizmusa a 20-as évektől idegenkedett a magyarországi nagyhangú, hol fenyegetőző, hol érzelmes-pateitikus „hazafiság”-tól. Már 1924-ben keserűen figyelmeztetett arra, hogy nem jelszavakra van szükség, hanem alázatra és szolgálatra, nem melldöngető fogadkozásra, hanem példaadó erkölcsre és humanizmusra (*Keserű szívvel*). Még nagyobb aggodalommal veszi tudomásul a frázisos hazafiság további eltorzulását kirekesztőleges, fasiszta jellegű nemzetszemléletté. Felháborodottan tiltakozik az ellen, hogy származása miatt bárkit és kiközösíthessenek a magyarságból. Az 1935-ös *Petrovics ítélt* azt fogalmazza meg, amit majd Babits az *Eucharistia* című versében néhány évvel később ugyancsak antifasiszta éllel mond: „hogy szellem és ne hús tegyen magyarrá”:

Minket ma név szerint és vér szerint
És ezerféleképen elemeznek.
A dédapánknak neve mi is volt?
A dédapánkba a vér honnan folyt?

¹⁴ Asztalos István: *Költő és igaz ember*. Erdélyi Helikon, 1941. 12. 813.

¹⁵ Vita Zsigmond: *Európaiság és transzilvánizmus*. Pásztortűz, 1937. 1. 13.

A nacionalista epigonizmustól eltávolodó Reményik Babits és a humanista, antifasiszta líra más képviselőinek fegyvertársává válik:

Mi legfőbb bíránk minden faji perben:
A Vér: a semmi. A Lélek: a Minden.

Tanulságos és ismét csak tiszteletet parancsoló erkölcsi érzékenységének bizonyosága az Észak-Erdély visszacsatolása, 1940 augusztusa utáni költői és emberi magatartása. Sokakat meglephetett tűnődő, aggodalmaskodó, a személyi helyezkedéseket gáncsoló, rezignált és borulató álláspontja (melyről pl. Tompa László számol be egy 1940 novemberében lezajlott pesti találkozásuk kapcsán¹⁶), hogy diadalmámor és bosszúsürgetés helyett tapintatot és megbékélést hirdetett. Pedig értő ismerői egyedül ezt a fellépést tarthatták elképzelhetőnek. Berde Mária 1937-ben a Baumgarten-díjjal kitüntetett Reményikről azt írta, hogy „nem uszít, csak épít”¹⁷, s ő, aki kezdetben hatalmi kérdést látott Erdély hovatartozásában, most megértéssel és együttérzéssel fordult az erdélyi románok felé és „hasztalan keresnénk Reményik Sándor megnyilatkozásai között egyetlen bosszút lihegő, kárörvendő sort . . . Nem akarja, hogy köért követ dobjanak bárkire is. . .”¹⁸ Azt kívánja verseiben is, inkább múljon el minden, szűnjenek meg országok, országhatárok, ha csak a gyűlölet maradhat meg, adódhat tovább. A nacionalista, uszító közhangulattal és hivatalos politikával szemben szükségszerűen marad egyedül a *Korszerűtlen versek* ciklusát író Reményik:

S ki önmagával s nemzetével
Vágya számvetést kezdeni,
Azt mint gyöngét, s honárulót
A sokszáz „igaz” kiveti.

(*Ki kezdte?*)

¹⁶ Tompa László: *Reményik Sándorról*. Erdélyi Helikon 1941. 12. 770.

¹⁷ R. Berde Mária: *Reményik Sándor*. Páztortűz 1937. 1. 18.

¹⁸ Kádár Imre: *Találkozások Reményik Sándorral*. Erdélyi Helikon 1941. 12.

A nemzeti önbírálat, a mérséklés parancsát a jövőtől való rettegés is motiválja. Ijeszti a lehetőség, hogy zászlóval, himnusszal visszaélnék, óv a hódító tervektől (*Vissza ne élj!*). Egyre idegenebbül érzi magát (*Válás félelme*), fáradt és nyugtalan tanúja a visszacsatolás zajos örömnépeinek (*Nagy áron*).

Ebben a lelkiállapotban jut el a II. világháborús évek egyik legtisztább, legátgondoltabb megbékélést sürgető verse, az *Egymás mellett soha?* megírásáig. Nem ujjong az ország gyarapításán, hanem az emberi természet eredendő romlékonyságának bizonyítékát látja abban, hogy valamely népcsoportnak mindig szenvednie kell. Előbb a magyarnak, most a romának:

Mindig csak elnyomott és elnyomó,
Kis különbség a módszerek között
És árnyalatok kockaforduláskor,
S meztelen önzés mindenek mögött?

Bár a vers a mindkét oldalon megnyilatkozó nacionalista demagógiát veszi célba, közvetlenül (Kolozsváron született 1941. május 15-én) a magyar hivatalos politika nagyhatalmi indulataival, a fasiszta jelszavaktól, gyűlölködéstől fertőzött közhangulattal perel: „Hát nem lehet a korhadó világot / Testvér színekkel ékesíteni?” A valamikori sovinszta versek szerzője nemcsak testvéri jobbot nyújt az erdélyi románságnak, hanem arra a meggyőződésre jut, hogy csak a megbékélés és együttműködés jelentheti a Duna-menti népek jövőjét.

De elszegényítenénk e költemények jelentését, ha csak a magyar és román nép közötti ellenségeskedés felszámolására tett erőfeszítést látnánk bennük. Tágabb értelemben érvényesek ezek a faszizmus felidézte világháború és ideológia több megnyilvánulása ellen. Árulkodó az *Így emlékszem* 1938-as dátuma:

Uram, kimondhatatlan rettegéssel
Nézem, hogy indul teremtett világod
Szakadni szerteséjjel –

A II. világháború előestéjén a végső pusztulás rettegése fogja el (*Fényesebb* 1938.). A *Szeretnélek mellenragadni* (1936) a mulandóság iszonyatáról szól, s az emberről, aki a természetes halál, a betegségek szövetségéséül szegődik:

Kiegyenesítette a halál természetes görbe kaszáját,
Mögéje álltál szuronyerdeiddel,
Mögéje tankjaiddal, tengeraltjáróiddal, repülőgépeiddel.

Ez a felsorolás viszont már a náci hadigépezetre, a hitleri Németország fenyegető erejére utal. (A fasizmus erkölcsi, ideológiai rontására céloz a „vak fegyelem” a „nyáj-erény” emlegetése.)

A 30-as évektől módosul Reményik lírai formanyelve is. A kötött formát egyre inkább rapszódiaszerű szabadversek váltják fel: a szenvedély, a kétségbeesés fokozódásával fellazul a versbeszéd. Rím, ritmus el-elmarad, a gondolatok lázas sietése, a képek örvénylése, a mondatok zaklatott torlódása adja vissza a költő lelkiállapotát. Ez új műforma szép megvalósulása a *Látlak* (1941), melyet a magyar antifasiszta költészet vitathatatlan értékei közt kell számontartanunk:

Látlak, milliófejű szörnyeteg,
Igazságtevő szervezetség,
Látlak háborús hatalom.

Akár rokonszenvvel is nézhette volna a revansista Németország erejét, katonai sikereit, a magyar revíziós tervek megvalósulását is remélhette volna tőlük, de megvesztegethetetlen erkölcsi igényessége folytán csak undort és ellenszenvet válthatott ki belőle:

Látlak, rettentő Rend –
Neked csak az számít majd,
Aki hasznot hajt, kézzelfoghatót,
Neked csak munkások és katonák,
Nők, akik minél többet szülnek,

Pontosan látja azt a mérgezést, rombolást is, amit a militarista, fajüldöző ideológia a lelkekben végezhet el:

Ereinkben nyirok szivárog,
Penész a gondolatainkba . . .

(*Ki kezdte?* 1941. V. 13.)

Humanista, antifasiszta költészetének egyik forrása mindenkori erkölcsi abszolutizmusa, tisztaságvágya. Volt ebben valami elvonság és életidegenség is pl. *A Mount Everest pártjánban*. Ennek alapgondolata és metaforája teljesedik ki egyik kései nagy költeményében, a Babits Mihálynak ajánlott, 1941 februárjában íródott *Fény-toronyban*:

Jaj, Költőtársam, máig legnagyobb,
Utolsó Fárosz az előttem járó
Nagy nemzedék fény-tornyai közül,
Mondd, szíved e kietlen vad világban,
A szenvedés újuló viharában
Minek örül?

Már itt, az első sorokban kitűnik a téma gazdasága: a mesterként tisztelt költő iránti hódolat kifejezése mellett a testi-lelki szenvedéseken való felülemelkedés titkát kutatja, s közben a háttérben fel-felrémlenek a „vad világ”, a 41-es év világpolitikai és hazai fenyegető árnyai.

Szeretném, ki költő művészetet
Tőled tanulni meddő harcnak véltem –
Szeretném megtanulni Művész, Tőled:
Hogyan fogsz ki a szenvedésen?
Hogy fogsz ki rajta, ki nem ereszt?
Micsoda rózsát fakaaszt a kereszt . . .

Felhangzik Reményik régi témája, az életen átsegítő, az ál-életnek minősülő valóságos élettel szemben az igazi életet jelentő, a mulandó gyönyörökkel és szenvedésekkel szemben maradandó értéket ígérő művészet vigasztalása:

Hallom, hozzádméltó klasszikusokkal
 Társalogsz keresztfádnak éjjelén
 Zárt ajakkal és néma hanggal –
 S hajnalra keresztfádról rózsá hull,
 S keskeny csíkban elibéd hull a fény . . .

A befejezésben a szenvedés és a művészet fény-tornyában alkotó művész a háborús világ ellenpontja lesz:

Maradj még velünk, utolsó orom –
 A másodízben állig fegyveres
 Vad világban – Roppant Fegyvertelen –
 Maradj velünk sugárzó Fény-torony –
 Nagyon sötét lett künn a tengeren.

Babits *Egy verses levélre (Reményik Sándornak)* címmel válaszverset írt,¹⁹ melyben „zengő levél”-nek mondja a Reményikét, édesnek és kegyetlennek, ahogy a trombita hat a nyomorék vitéz fülében.

Babits és Reményik végső, halál előtti levélváltása mintegy jelképezi azt az utat, amelyet Reményik a konzervatív nacionalizmustól a humanista, antifasiszta költészet meghódításáig megtett. Pályája, életműve tehát nemcsak önmagában jelenti a romániai magyar költészet kiiktathatatlan részét, hanem annak is dokumentuma, hogy a környező országokban élő magyarságnak még konzervatív, korábban nacionalista szellemiségű alkotójában is volt elég erkölcsi és politikai tisztánlátás ahhoz, hogy éppen a „diadalmas” országgyarapítás éveiben forduljon szembe a fasizmussal és tegyen hitet a népek testvérisége és megbékélése mellett.

¹⁹Sorsunk 1941. 1–2. sz. (*Babits Mihály hátrahagyott versei*. 1941. 509.)